

Начнем с того, что наличие определенного артикля *ال* говорит о том, что заинтересовавшее нас слово представляет собой некоторое общеизвестное понятие, если и нуждавшееся в уточнении, то исключительно для конкретизации. И, действительно, в лексиконе образованного жителя средневекового Ближнего Востока в то время обязательно присутствовало слово *طَيْف* – «группа, сообщество, организация», а именно так называли суфийские общины. А именно их члены и именовали себя «рабами Ордена». Полагаем, что упомянутый в надписи Татар был суфием.

Перейдем к последним словам текста. Речь идет о фразе *روحلر یچون فاتحه*. Перевести ее можно только как «душам их – Фатиху». Понятно, что речь идет о благопожеланиях, содержащихся в первой, «открывающей» суре Корана. Упоминания о ней традиционно размещали как в посвященных надписях, так и в средневековых эпитафиях. В тексте указана и дата завершения строительства. Его завершили в 1109 г.х.

Но что же за сооружение воздвигли Кантемир и Татар? Полагаем, что это было важное здание, очевидно, культовое, располагавшееся если не на месте, то поблизости от современной джамии Молла-Мустафа. Иначе не было бы смысла размещать старую закладную плиту над входом во вновь возведенное здание. Вернее всего, донаторы построили мечеть.

Заметим, что нас не должно удивлять отсутствие в тексте надписи очевидного упоминания мечети. Дело в том, что подобного рода сведения отсутствуют на закладных плитах ряда джамий Востока. Известны они и в Крыму. К примеру, на закладной плите Биюк-Джами, размещенной ныне над входом в баню Сары-Гюзель, выбиты только имена донатора Сахиб Гирия I (1532–1551) и его предков. О назначении здания можно узнать только из текста.

Таким образом, разобрав надпись над входом в Молла-Мустафа, нам удалось установить предназначение и дату возведения здания, построенного Кантемиром и Татаром. Очевидно, что оно изначально было мечетью, посещаемой местными суфиями. Сам факт ее возведения донаторами, не относящимися к татарской знати, свидетельствует об усилении влияния исламизированного городского населения, выразителем интересов которого стало мусульманское духовенство, в т.ч. и мистики-суфии. Заметим, что именно эту картину в Крыму наблюдал Эвлия Челеби. Полагаем, что подобные новации стали возможны только в результате усиления османского влияния в регионе. Возможно, что именно с этим обстоятельством следует увязывать и одновременное проникновение в Северное Причерноморье крупной монеты турецкого чекана. Однако поиск ответа на этот вопрос уж слишком сильно уводит нас от темы нашего исследования. Надеемся, что в ближайшее время нам удастся выявить эпиграфический материал, исследование которого позволит найти ответ на поставленный вопрос.

Скварчэўскі Д.В.

АСТРАНАМІЧНЫЯ І АСТРАЛАГІЧНЫЯ ТВОРЫ XVI–XVII стст. У АРХІЎНЫХ І БІБЛІЯТЭЧНЫХ ФОНДАХ БЕЛАРУСІ

XV–XVII стст. з’яўляюцца перыядам станаўлення навуковай астраноміі ў Вялікім Княстве Літоўскім. З XV ст. у ВКЛ пачынаюць перакладаць астранамічныя і астралагічныя творы, а таксама ствараць уласныя працы. Невядомыя і малавядомыя пісьмовыя крыніцы ў архіўных фондах Беларусі, якія будуць разглядацца, асвятляюць працэс развіцця і пашырэння астранамічных ведаў сярод насельніцтва ВКЛ.

У Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі ў “Радзівілаўскім фондзе” (фонд 694) захоўваюцца некалькі астранамічных і астралагічных твораў XVII ст. Асабліва вылучаецца невялікі лацінамоўны канспект 1644 г. Себасцьяна Стрыевіча твора Іаана Сакрабоско “Трактат аб сферы” [4]. Іаан Сакрабоско – матэматык і астраном XIII ст., выкладчык Сарбонскага ўніверсітэта. Яго знакаміты твор вывучаўся ва ўсіх еўрапейскіх універсітэтах (у тым ліку ў Віленскай езуіцкай акадэміі) да XVII ст. У ім выкладаюцца асновы сферычнай геаметрыі і геацэнтрычная пталемееўская сістэма, тлумачыцца механізм зацьменняў, руху планет і сонца, усходаў і заходаў сузор’яў, вызначаюцца кліматычныя паясы, экліптыка, мерыдыян і інш. Канспект С. Стрыевіча захаваны не цалкам: ёсць толькі ўводзіны і першая глава (два раздзелы). Твор пабудаваны ў выглядзе пытанняў і адказаў на іх. У канспекце даецца характарыстыка тэорыі сферы, апісваецца сферычнасць зямлі, паказаны механізм зацьменняў і г.д., прыводзяцца адпаведныя малюнкi і схемы. Себасціян Фабіян Стрыевіч (1621–1681 гг.) з’яўляўся доктарам філасофіі і вольных навук кафедры астралогіі Кракаўскага ўніверсітэта. У Кракаўскім

універсітэце кафедра астраноміі была заснавана да 1410 г., а праз 50 год – кафедра астралогіі [8, s. 20], якая была адной з вядучых у Еўропе.

Наступны лацінамоўны астранамічны рукапіс XVII ст. [5] не мае пачатку і загалова. Падобна на тое, што і ён з’яўляецца пэўнай перапрацоўкай і дапаўненнем твора І. Сакрабоско. Увагу прыцягваюць схемы ў рукапісе: схематычныя карта сузор’яў Паўночнага паўшар’я, схема сумяшчэння астранамічных, італьянскіх і вавілонскіх гадзін, схемы падзелу сферы з разлікамі розных сістэм нябесных каардынат (задыякальная, экватарыяльная, гарызантальная). У творы распавядаецца пра разлік гадзін, вызначэнню шыраты і даўгаты, пазначана працягласць дня ў перыяд летняга сонцастаяння ў чатырох частках свету.

Яшчэ адным астранамічным творам з’яўляецца рукапісны лацінамоўны “Царкоўны гісторыкаматэматычны календар на 1685 г.” [4, с. 460]. Ён утрымлівае звесткі пра святы і ўяўляе сабой тэблыцы, падзеленыя на дні і месяцы. У графе кожнага месяца насупраць дня пазначаны адмысловым знакам кіруючая планета, а таксама адпаведны знак задыяку. Таксама маюцца звесткі аб часе ўзыходу і заходу сонца і месяца, аб працягласці дня для 53° і 54° шыраты. У канцы знаходзяцца геаграфічныя каардынаты гарадоў Еўропы і ВКЛ. Падобныя календары маглі выкарыстоўвацца для астралагічных прагнозаў, астранамічных назіранняў і вылічэнняў.

У Радзівілаўскай нясвіжскай бібліятэцы захоўваўся таксама друкаваны польскамоўны астралагічны прагностык “Prognostyk , albo przestroga z gwiazd y obrotow niebieskich: wzgledem przyradow rozmaitych, tak ogolnych iako y szczegulnych” на 1696 г., складзены доктарам філасофіі і медыцыны, прафесарам Замойскай акадэміі Томашам Францішкам Армінскім [4, с. 461]. Праца распавядае пра астралагічныя прадказанні для розных рэгіёнаў Рэчы Паспалітай і суседніх краінах, пра сонечныя зацьменні, пра сезоны года, хваробы і інш.

Наяўнасць у Нясвіжы астранамічных і астралагічных рукапісаў можна патлумачыць не толькі ціканасцю Радзівілаў да астралогіі, але і тым, што ў мясцовым езуіцкім калегіуме маглі выкладацца астраномія і нават маглі праводзіцца пэўныя астранамічныя назіранні. На карысць гэтага можа сведчыць той факт, што ў Нясвіжскім езуіцкім калегіуме пэўны час быў рэктарам Освальд Крыгер, які пазней быў выкладчыкам матэматыкі і астраноміі ды праводзіў астранамічныя назіранні ў Віленскай езуіцкай акадэміі [3, с. 17].

У фондах Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі захоўваецца рукапісны зборнік, які ўтрымлівае творы астранамічнага і астралагічнага зместу. Зборнік датуецца 60-мі гг. XVI ст. [7, с. 95]. Захоўваўся ў Віленскай публічнай бібліятэцы (так званы “Віленскі зборнік”), куды трапіў з бібліятэкі Супрасльскага Благавешчанскага манастыра. Па ўсёй верагоднасці, зборнік быў створаны па замове свецкай асобы шляхецкага паходжання праваслаўнага веравызнання на беларускіх землях ВКЛ [7, с. 111, 117–119]. У зборніку змяшчаюцца астралагічныя творы пад умоўнымі назвамі. Гэтыя артыкулы ўжо раней згадваліся ў літаратуры, аднак яны не з’яўляліся аб’ектам асобнага даследавання, а іх змест заставаўся пераважна невядомым. Толькі ў працы А.І. Сабалеўскага [6, с. 418, 424–427] сцісла цытуюцца асобныя артыкулы зборніка, якія, аднак, не дазваляюць атрымаць цэласнага ўяўлення аб дадзеных творах.

Цікавай з’яўляецца структура твораў. Яны выглядаюць зборам самастойных артыкулаў, якія, аднак, ўтвараюць цэльны і паслядоўны твор. Першы артыкул [1, арк. 60 адв. – 61 адв.] выступае ў якасці ўводзінаў і распавядае пра будову сусвету. Аўтар выкладае варыяцыю геацэнтрычнай пталемееўскай сістэмы з спасылкамі на Іаана Дамаскіна. Аднак гэта не проста пераказ, бо аўтар дадае звесткі пра светабудову з іншых крыніц. У прыватнасці, можна ўпэўнена казаць пра ўплыў яўрэйскай традыцыі. Аб гэтым сведчаць згадкі пра “жыдоўскае вучэнне” і “яўрэйскіх мудрацоў” у розных артыкулах. Таксама ў “Віленскім зборніку” маюцца спасылкі на Маісея Егіпцяніна [1, арк. 47], пад якім разумеецца знакаміты яўрэйскі багаслоў, філосаф і вучоны Маісей Майманід. У першым артыкуле, дзе выкладаецца агульная будова сусвету, згадваецца дзевятае неба, на якім знаходзіцца “зорка аравот”. Пра паняцце “аравот” пісаў М. Майманід. Аравот у іўдзейскай касмалогіі – адна з нябесных сфер, звычайна верхняга найвышэйшага неба. У шырокім сэнсе – гэта бясконца прастора [2, с. 213]. Дзевяць нябёсаў згадваюцца таксама ў іўдзейскай касмалогіі.

У артыкуле “О седми звездах великих яже ся наричаются планеты, о силе их и о ходу и о домех их” [1, арк. 61 адв. – 63 адв.] распавядаецца пра вядомыя на той час планеты і іх астралагічныя характарыстыкі: дзень тыдня, які належыць планеце; краіны, на якія уплывае планета; задыякальныя знакі, якія належаць планеце; час руху планеты па задыяку;

астралагічныя якасці планеты; характарыстыкі чалавека, які нарадзіўся пад знакам пэўнай планеты; пералік справаў, якія добра рабіць ці не рабіць у дзень планеты. Таксама ў артыкуле гаворыцца пра ўплыў планет на працягласць жыцця. Адзначаецца пра рух луны, які звязаны з каляндарным часам. Цікава, што працягласць луннага месяца адзначана даволі дакладна і амаль супадае з сучаснымі разлікамі. Параграф “О 12 зодях” [1, арк. 63 адв. – 66 адв.] распавядае пра задзякальнае вучэнне. У ім гаворка ідзе пра астралагічныя характарыстыкі знакаў задзяку; ўплыў знакаў на пэўныя часткі цела; парады для кровапускання і прыёму лекаў (веды медыцынскай астралогіі); пералік справаў, якія добра рабіць ці не рабіць у час панавання знака; характарыстыкі чалавека, які нарадзіўся пад пэўным знакам задзяку. Пачатак задзякальнага кола пазначаецца ў Арене, што сведчыць аб традыцыі адліку новага году з сакавіка. Асобны параграф [1, арк. 67] распавядае пра характарыстыкі і шчаслівую адпаведнасць планет і знакаў і людзей, якія пад імі нарадзіліся. У артыкуле “Сказание о седми звездах великих, и которых ся зодей которым звездам служат” [1, арк. 67–71] распавядаецца пра астралагічныя характарыстыкі планет, пра час руху планет па небе, ўплыў планет на чалавека, астралагічную сувязь планет і знакаў задзяку. На палях намалеваны астралагічныя сімвалы знакаў задзяку і дзён тыдня, якія адпавядаюць планетам. Цікава, што характарыстыкі задзяку даюцца ў вершаванай форме. Гэты артыкул мае польскамоўны арыгінал, а яго аналаг ўтрымліваецца ў “Холмскім зборніку” [8, с. 427]. Артыкул “Сказание о седми планетах сиречь великих мощных звездах” [1, арк. 71–73] таксама прысвечаны астралагічным характарыстыкам планет і іх уплыву на лёс, характар і справы чалавека. Артыкул “Осени 12 звезды...” [1, арк. 73–74] распавядае, якім планетам служаць знакі задзяку, якія знакі спалучаюцца паміж сабой, а якія не. Таксама гаворка ідзе пра час планет, спрыяльныя ці неспрыяльныя для пэўных спраў гадзіны, пра лёс народжаных у вызначаны час. Артыкул “А коли хочешь ведат каждого человека звезду...” [1, арк. 74–74 адв.] вучыць, як вызначыць планету-апякуна чалавека, а таксама распавядае пра планеты, якія кіруюць пэўнымі гадзінамі ў тыдні, а таксама пра іх уплыў на людзей і справы. У асобным параграфі “Седмьсят планеты” вызначаюцца благія, злыя і нейтральныя планеты і іх астралагічныя характарыстыкі. Артыкул “Помышляюще о какой либо вещи обрести” [1, арк. 74 адв. – 78] таксама прысвечаны астралагічным характарыстыкам планет і знакаў задзяку і іх уплыву на лёс, характар і справы чалавека, парады для кровапускання і прыёму лекаў. Гэты твор мае выразны практычны астралагічны характар, бо ўяўляе сабой інструкцыю і каментары да астралагічнай табліцы, па якой можна рабіць патрэбныя прадказанні. У табліцы разам з кірылічнымі пазначэннямі лічбаў выкарыстоўваюцца таксама арабскія. Наступны артыкул “Солнце обходит тоу 12 на десять зодей...” [1, арк. 78 адв. – 79 адв.] распавядае пра гадавы рух сонца па задзяку і яго астралагічны сэнс. Асобны параграф пазначае характарыстыкі планет. Луннік “Поучение луннику приведено от жидовких книг” [1, арк. 79 адв. – 81] дазваляе вызначаць час навалуння на розныя тэрміны: на месяц, на два, на год, на 13 месяцаў, на два гады, на 19 гадоў (так званы круг луны). Тэкст складаецца з трох табліц і тлумачэнняў да іх. Нягледзячы на тое, што сам зборнік быў створаны ў 60-я гады XVI ст., луннік з’яўляецца копіяй больш старажытнага тэкста, аб чым сведчыць дата ў тэксце твора – 1466 г. Артыкул “Луна же прояви бог изральтяном...” [1, арк. 83 адв – 89 адв.] з’яўляецца луннікам астралагічна-прагнастычнага характару. Тэкст уяўляе сабой разнастайныя парады і прадказанні, якія робяцца на кожны з 30 каляндарных дзён луны.

Паводле зместу, гэтыя артыкулы прызначаліся для шырокага кола насельніцтва, бо даюць рэкамендацыі актуальныя як для селяніна, так і для шляхціча. А. Сабалеўскі далучае гэтыя астралагічныя творы да ліку літаратуры ерасі жыдоўствующих [8, с. 424].

Астранамічныя і астралагічныя творы, якія разглядаліся вышэй, сведчаць аб пашырэнні сярод насельніцтва ВКЛ ў XV–XVII стст. пталемееўскай геацэнтрычнай касмалагічнай мадэлі, якая распаўсюджваецца пад уплывам заходнеўрапейскай, яўрэйскай і візантыйскай літаратуры.

1. Аристотелевы врата, или Тайная тайных (рукопись белорусского письма) / Национальная библиотека Беларуси. – 096/276К. – 89 л.
2. Барановский, А. Маймонид. Учитель и целитель / А. Барановский. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2011. – 336 с.
3. Беспамятных, Н. Д. Математическое образование в Белоруссии. Исторический очерк / Н. Д. Беспамятных. – Мінск : Вышэйшая школа, 1975. – 286 с.
4. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). – Ф. 694. Воп. 1. Спр. 455.
5. НГАБ. – Ф. 694. Воп. 7. Спр. 4.

6. Соболевский, А. И. Переводная литература Московской Руси / А. И. Соболевский. – СПб. : Типография Императорской Академии Наук, 1903. – 460 с.

7. Станкевич, Л. И. Рукописный сборник гадательно-астрологического содержания XVI в. («Аристотелевы врата, или Тайная Тайных») из фонда Национальной библиотеки Беларуси / Л. И. Станкевич // Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі. – 2007. – Вып. 9. – С. 94–127.

8. Historia astronomii w Polsce. T.1. / J. Dobrzycki, M. Markowski, T. Przyrkowski; red. E. Rybka. – Wrocław, Warszawa, Krakow, Gdansk: wydawnictwo Polskiej Akademii nauk, 1975. – 330 s.

Солодкин Я.Г.
К ИСТОРИИ ТЕКСТА СИНОДИКА «ЕРМАКОВЫМ КАЗАКАМ»
(РЕДАКЦИИ 1620-х–1630-х гг.)*

Самым ранним из дошедших до нас памятников русской книжной культуры Сибири обычно считается синодик «ермаковым казакам» (далее – С) в редакции, обнаруженной и трижды опубликованной Е.К. Ромодановской [2, с. 53; 6, с. 359; 7, с. 533; 11, с. 20; 15, с. 15; 16, с. 4, 25, 54; 19, с. 84, 93; 20, с. 18; 24, с. 138, 141, 156; 25, с. 27, 37, 39, и др.]. Эта редакция, сохранившаяся в одной рукописи общего Чина православия, «отражает, по всей видимости, процесс <...> работы над окончательным вариантом службы» [12, с. 31].

Согласно найденной Е.К. Ромодановской редакции «помянника» атаманов и казаков (далее – С1), их «первой бой» с «агарянами» и татарами произошел «на берегу [Иртыша. – Я.С.] под Чювашею» 26 октября 1580 г., и тогда были убиты Окол, Иван Карчига, Богдан Брязга «с их дружиною». Следом, однако, читаем, что той же зимой, 5 декабря, эти ермаковцы погибли под Абалаком, направляясь «к рыбной ловле», когда «внезапу приидоша на них нечестивыя воинством». Накануне же сказано, что они в бою у Абалака 5 декабря убили Сергея, Ивана, Андрея и Тимофея «с их дружиною» [13, с. 380]. Поскольку в основу С, о чем известно благодаря Есиповской летописи (далее – ЕЛ), легло «написание» (далее – Н), составленное ветеранами «Сибирского взятия» по просьбе тобольского «первопрестольника» Киприана (вероятно, в 1621/22 г.), то допущенное в С1 противоречие о времени и месте гибели Окола, Ивана Карчиги, Богдана Брязги и их «товарства» свидетельствует о том, что сподвижники Ермака, к которым обратился архиепископ, являвшийся выходцем из Старой Руссы, запомнили, где и когда пали их соратники [6, с. 356; 16, с. 57, 191; 17, с. 18], видимо, никому из «дружины» есаула или пятидесятника Брязги не посчастливилось дожить до возникновения Софийского дома в «далечайшей государственной вотчине» [19, с. 85, и др.].

Но дублирование ряда названных имен в С, содержащем «схематический очерк главных моментов похода» за «Камень» [1, с. 20], можно объяснить и иначе.

Два сообщения о погибших у Абалака ермаковцах, быть может, попали в С1 из Н, где они тоже оказались не вполне согласованы друг с другом. Про Окола, Ивана Карчигу и Богдана Брязгу «с их дружиною» сказано, что они подверглись внезапному нападению в то время, когда шли рыбачить, о чем относительно Сергея, Ивана, Андрея и Тимофея умалчивается. Последние, не исключено, как думалось Р.Г. Скрынникову, были убиты в бою с отрядом ханского племянника султана Маметкула, которому Ермак сумел быстро отомстить за гибель своих соратников у Абалацкого озера. Е.И. Дергачева-Скоп, вначале считавшая Н краткой «скасской» о походе «православных воев» в «Кучумово царство» с перечнем павших тогда атаманов и казаков, затем приняла его за «обычные поминальные записи, подаваемые оставшимися в живых, с указанием места боя и имен погибших; <...> на Абалацкий бой было подано две записки и дьяк, не разобравшись, вписал обе» [3, с. 88; 10, с. 48–49]. Последняя оценка вызвала сомнения у Е.К. Ромодановской, ибо в аналогичных случаях речь шла о синодике или «помяннике», а употребленный в ЕЛ термин «написание» Е.И. Дергачевой-Скоп «никак не объяснен» [6, с. 369; ср.: 22, с. 385]. Ее точке зрения противоречит и свидетельство Саввы Есипова о том, что «казаки <...> принесоша к нему [архиепископу. – Я.С.] написание», сообщающее, между прочим, о том, «како [Ермак с «товарищи». – Я.С.] приидоша в Сибирь» [13, с. 70]. Дублирование записей в С1 не подтверждает вывод о сильном сокращении Н при создании «помянника» [21, с. 117] и не говорит о том, что из сотен имен своих «товарищей», которые сумели вспомнить ветераны прославленной экспедиции, «архиепископлъ» дьяк (им, кстати, являлся брат Киприа-

* Исследование осуществлено в рамках исполнения государственных работ в сфере научной деятельности, задание № 2014/801.